

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНА МОТИВАЦІЯ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНУ

Монографія
СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНА МОТИВАЦІЯ
ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНУ >>>

Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України
Сумський державний університет

Соціально-економічна мотивація інноваційного розвитку регіону

Монографія

За загальною редакцією д-ра екон. наук, професора О. В. Прокопенко

Рекомендовано вченою радою Сумського державного університету

Суми
Сумський державний університет
2012

УДК 658.589:330.341.1
ББК 65.9 (4 Укр) 29–2
С 69

Рецензенти:

- В. І. Дубницький* – д-р екон. наук, професор ПВНЗ «Донецький економіко-гуманітарний інститут», м. Донецьк;
В. С. Кравців – д-р екон. наук, професор Інституту регіональних досліджень НАН України, м. Львів;
С. Г. Фалько – д-р екон. наук, професор Московського державного технічного університету ім. М. Е. Баумана, Росія

Рекомендовано до друку вченою радою Сумського державного університету (протокол № 8 від 22 березня 2012 р.)

Соціально-економічна мотивація інноваційного розвитку регіону :
С 69 монографія / за заг. ред. д-ра екон. наук, професора О. В. Прокопенко. – Суми : Сумський державний університет, 2012. – 576 с.

ISBN 978-966-657-436-0

У монографії досліджено теоретичні основи та передумови соціально-економічної мотивації інноваційного розвитку регіону. Запропоновано підходи до формування механізму соціально-економічної мотивації інноваційного розвитку регіону, його фінансового та організаційно-економічного забезпечення на різних рівнях управління. Особу увагу приділено галузевим та прикладним аспектам соціально-економічної мотивації екологічно безпечного інноваційного розвитку регіону.

Для фахівців із питань інноваційного менеджменту, маркетингу інновацій, регіонального розвитку, економіки природокористування, а також викладачів, аспірантів і студентів економічних спеціальностей ВНЗ.

В монографии исследованы теоретические основы и предпосылки социально-экономической мотивации инновационного развития региона. Предложены подходы к формированию механизма социально-экономической мотивации инновационного развития региона, его финансового и организационно-экономического обеспечения на различных уровнях управления. Особое внимание уделено отраслевым и прикладным аспектам социально-экономической мотивации экологически безопасного инновационного развития региона.

Для специалистов по вопросам инновационного менеджмента, маркетинга инноваций, регионального развития, экономики природопользования, а также преподавателей, аспирантов и студентов экономических специальностей вузов.

The book investigates the theoretical foundations and assumptions of social and economic motivation for innovation development. The author suggests approaches to establish a social and economic motivation for innovation development of the region, its financial, organizational and economic support at various levels of government. Special attention is paid to the industry and applied aspects of social and economic motivation environmentally safe innovation development.

For experts on innovation management and marketing, regional development, environmental management, for lectures, postgraduates and students of economic specialties.

УДК 658.589:330.341.1
ББК 65.9 (4 Укр) 29–2

ISBN 978-966-657-436-0

© Колектив авторів, 2012
© Сумський державний університет, 2012

ПЕРЕДМОВА 9

**ЧАСТИНА 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ УПРАВЛІННЯ
ІННОВАЦІЙНИМ РОЗВИТКОМ НА ОСНОВІ МОДЕЛЮВАННЯ**

**РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ УПРАВЛІННЯ
ІННОВАЦІЙНИМ РОЗВИТКОМ 14**

1.1. Інноваційний розвиток як умова поліпшення соціально-економічного
стану регіонів України 14

1.2. Концептуальні основи управління інноваційним розвитком на різних
рівнях 17

1.3. Оцінка ефективності напрямів та варіантів
інноваційного розвитку підприємств 27

**РОЗДІЛ 2. ЕВОЛЮЦІЙНЕ МОДЕЛЮВАННЯ ІННОВАЦІЙНОГО
РОЗВИТКУ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ 41**

2.1. Еволюція теоретичних концепцій науково-технічного розвитку 41

2.2. Взаємозв'язок інноваційного процесу суб'єкта господарювання та
обмеженості (дефіциту) природних ресурсів 45

2.3. Формування моделі інноваційного розвитку суб'єктів господарювання
в регіоні 50

**РОЗДІЛ 3. ПЕРЕДУМОВИ ТА ПРИНЦИПИ МОДЕЛЮВАННЯ
КЛАСТЕРІВ РЕГІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ 59**

3.1. Кластеризація в умовах глобалізованої економіки 59

3.2. Початкові умови та можливості кластеризації економіки України 61

3.3. Регіональні кластери в інноваційному розвитку регіону 68

3.4. Маркетингове забезпечення кластеризації економіки 71

**ЧАСТИНА 2. МОТИВАЦІЙНІ ЧИННИКИ
ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНУ**

**РОЗДІЛ 4. МОТИВАЦІЙНИЙ ПОТЕНЦІАЛ У СИСТЕМІ
ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНУ НА ОСНОВІ
ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО КАПІТАЛУ 76**

4.1. Мотиваційна складова соціально-економічного потенціалу регіону 76

4.2. Роль інтелектуального капіталу у забезпеченні розвитку інноваційної
соціально-економічної системи 81

4.3. Мотиваційні чинники управління знаннями при формуванні
інтелектуального капіталу 86

4.4. Інноваційний менеджмент як центральний етап управління
інтелектуальним капіталом 91

4.5. Трудовий потенціал як основа інноваційного розвитку регіону 94

ЧАСТИНА 4. ФІНАНСОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНУ

РОЗДІЛ 10. ІНВЕСТИЦІЙНА СКЛАДОВА ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНУ	226
10.1. Інвестиційні передумови інноваційного розвитку регіону.....	226
10.2. Дослідження сучасного стану та джерел фінансування інновацій на регіональному рівні.....	227
10.3. Обґрунтування методичних підходів до оцінки інноваційного потенціалу на мезорівні	231
10.4. Моделювання впливу факторів стимулювання та диверсифікації інноваційного розвитку регіону на рівень його інвестиційного забезпечення.....	237
10.5. Форми фінансування інноваційного розвитку регіонів	241
РОЗДІЛ 11. ФІНАНСОВО-КРЕДИТНІ ІНСТРУМЕНТИ МОТИВАЦІЇ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНУ	246
11.1. Розвиток мотиваційних інструментів держави щодо участі банків у інноваційних процесах.....	246
11.2. Кредитування проектів інноваційного розвитку регіону.....	252
11.3. Мотивація процесів інноваційного розвитку на основі програмно- цільового підходу до фінансування	257
11.4. Фінансові інструменти мотивації трансферу інноваційних технологій..	263
РОЗДІЛ 12. ФІНАНСОВИЙ ТА КЛАСТЕРНИЙ ІНСТРУМЕНТАРІЙ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ МОТИВАЦІЇ РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ	271
12.1. Підприємництво як фактор ринкової трансформації економіки	271
12.2. Фінансове забезпечення регіональних програм розвитку малого підприємництва	281
12.3. Інфраструктура підтримки розвитку малого бізнесу в регіонах України	287
12.4. Кластеризація як інструмент соціально-економічної мотивації в умовах ринкових перетворень	294
РОЗДІЛ 13. РОЛЬ БАНКІВ У ФОРМУВАННІ МЕХАНІЗМІВ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ МОТИВАЦІЇ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНУ.....	305
13.1. Інноваційна діяльність банків	305
13.2. Банки України в системі соціально-економічної мотивації інноваційного розвитку економіки.....	312
13.3. Місцеві банки на регіональному ринку інвестування в інновації.....	315
13.4. Регіональні аспекти функціонування банківської системи України.....	321
13.5. Рейтинги регіонів України за рівнем концентрації кредитних ризиків (на прикладі АТ «ОТР Bank»)	328

Передмова

Соціально-економічна мотивація інноваційної активності є рушійною силою та передумовою якісного технологічного прориву розвитку регіону та національної економіки в цілому, що має особливе значення в умовах сучасних викликів глобалізації та зростання відкритості економіки України.

Попри це, на сьогодні відсутні досконалі механізми та інструменти такої мотивації, що унеможливує повноцінну та цілісну реалізацію внутрішнього ринкового потенціалу та значно знижує соціо-еколого-економічну ефективність трансформацій на шляху до побудови ринкової економіки, здатної вистояти в мінливих умовах зовнішнього середовища.

Викладені в монографії погляди та результати досліджень колективу авторів мають на меті вдосконалення теоретико-методологічних та науково-методичних основ соціально-економічної мотивації інноваційного розвитку регіону.

Авторами монографії є:

Прокопенко О. В., д-р екон. наук, проф., декан факультету економіки та менеджменту, завідувач кафедри економічної теорії Сумського державного університету (СумДУ), науковий редактор (передмова, розділ 1, післямова);

Александров І. О., д-р екон. наук, проф., завідувач кафедри менеджменту Донецького національного університету (розділ 2);

Андрєєва Н. М., д-р екон. наук, головний науковий співробітник відділу економіко-екологічних проблем приморських регіонів Інституту проблем ринку та економіко-екологічних досліджень НАН України, м. Одеса (розділ 12);

Васильєва Т. А., д-р екон. наук, проф., завідувач кафедри банківської справи ДВНЗ «Українська академія банківської справи Національного банку України» («УАБС НБУ»), м. Суми (п. 13.2);

Денисенко М. П., д-р екон. наук, проф., професор кафедри економіки обліку і аудиту Київського національного університету технологій та дизайну (пп. 6.1, 6.3);

Ілляшенко С. М., д-р екон. наук, проф., завідувач кафедри маркетингу і управління інноваційною діяльністю СумДУ (п. 5.3);

Леонов С. В., д-р екон. наук, проф., завідувач кафедри фінансів ДВНЗ «УАБС НБУ», м. Суми (п. 13.4);

Маслак О. І., д-р екон. наук, проф., завідувач кафедри економіки Кременчуцького національного університету ім. Михайла Остроградського (пп. 10.2–10.5);

Мішенін Є. В., д-р екон. наук, проф., завідувач кафедри теоретичної та прикладної економіки Сумського національного аграрного університету (пп. 19.2–19.4);

Перерва П. Г., д-р екон. наук, проф., декан економічного факультету Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут» (пп. 10.2–10.5);

Сотник І. М., д-р екон. наук, доцент, професор кафедри економіки та бізнес-адміністрування СумДУ (пп. 18.1–18.2);

Телетов О. С., д-р екон. наук, проф., професор кафедри маркетингу і управління інноваційною діяльністю СумДУ (розділ 3, п. 7.1);

Харічков С. К., д-р екон. наук, проф., заступник директора Інституту проблем ринку та економіко-екологічних досліджень НАН України, м. Одеса (п. 18.3);

Хлобистов Є. В., д-р екон. наук, проф., завідувач відділу економічних проблем екологічної політики та сталого розвитку Інституту економіки природокористування та сталого розвитку НАН України, м. Київ (п. 15.1);

Біловодська О. А., канд. екон. наук, доцент, доцент кафедри маркетингу і управління інноваційною діяльністю СумДУ (п. 7.2);

Божидарнік Т. В., канд. екон. наук, доцент, декан факультету бізнесу Луцького національного технічного університету (пп. 6.2, 6.5, 8.2);

Воронкова Т. Є., канд. екон. наук, професор кафедри економіки обліку і аудиту Київського національного університету технологій та дизайну (пп. 6.1, 6.3);

Волошин С. М., канд. екон. наук, заступник начальника управління, начальник відділу прогнозування та аналітичного забезпечення МНС України (п. 15.1);

Грищенко Л. Л., канд. екон. наук, доцент, доцент кафедри фінансів ДНВЗ «УАБС НБУ», м. Суми (п. 8.3);

Грищенко В. Ф., канд. екон. наук, ст. викладач кафедри управління СумДУ (пп. 23.1–23.3);

Діденко О. М., канд. екон. наук, ст. викладач кафедри фінансів і кредиту СумДУ (п. 13.4);

Довгань Ж. М., канд. екон. наук, доцент кафедри банківського менеджменту та обліку Тернопільського національного економічного університету (п. 11.1);

Дудкін О. В., канд. екон. наук, ст. викладач кафедри економічної теорії СумДУ (пп. 5.1–5.2);

Засанська С. В., канд. екон. наук, доцент ПВНЗ «Міжнародний економіко-гуманітарний університет ім. академіка С. Дем'янчука», м. Рівне (п. 4.5);

Ілляшенко К. В., канд. екон. наук, доцент, доцент кафедри фінансів та кредиту СумДУ (п. 8.1);

Караєва Н. В., канд. екон. наук, доцент, Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут» (розділ 17);

Касьяненко В. О., канд. екон. наук, доцент, доцент кафедри економіки та бізнес-адміністрування СумДУ (розділ 1);

Кліменко О. В., канд. екон. наук, ст. викладач кафедри економічної теорії СумДУ (пп. 22.1–22.3);

Коблянська І. І., канд. екон. наук, спеціаліст першої категорії відділу інвестицій, зовнішньоекономічної діяльності та координації державних закупівель управління соціально-економічного розвитку Сумської міської ради (пп. 19.2–19.4);

Кобушко І. М., канд. екон. наук, доцент, доцент кафедри фінансів і кредиту СумДУ (п. 13.3);

Коновалов О. Ф., канд. фіз.-мат. наук, старший науковий співробітник Донецького наукового центру МОНМС і НАН України (розділ 2);

Косенко О. П., канд. екон. наук, доцент, доцент кафедри економіки і маркетингу Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут» (пп. 10.2–10.4);

Костюченко Н. М., канд. екон. наук, доцент кафедри економічної теорії СумДУ (п. 6.4);

Кривич Я. М., канд. екон. наук, ст. викладач кафедри банківської справи ДВНЗ «УАБС НБУ», м. Суми (п. 13.1);

Мельник Ю. М., канд. екон. наук, доцент кафедри маркетингу і управління інноваційною діяльністю СумДУ (розділ 16);

Мішеніна Г. А., канд. екон. наук, ст. викладач кафедри управління СумДУ (розділ 20);

Мішеніна Н. В., канд. екон. наук, доцент, доцент кафедри економіки та бізнес-адміністрування СумДУ (пп. 14.1–14.3);

Нагорний Є. І., канд. екон. наук, ст. викладач кафедри маркетингу і управління інноваційною діяльністю СумДУ (п. 7.1);

Нездоймінов С. Г., канд. екон. наук, ст. викладач кафедри економіки та управління туризмом Одеського національного економічного університету (розділ 12);

Пересадько Г. О., канд. екон. наук, доцент, доцент кафедри менеджменту ДВНЗ «УАБС НБУ», м. Суми (п. 10.1);

Петрушенко М. М., канд. екон. наук, доцент кафедри управління СумДУ (пп. 4.1, 4.3);

Петрушенко Ю. М., канд. екон. наук, доцент, докторант кафедри економічної теорії СумДУ (пп. 5.1–5.2);

Письменна У. Є., канд. екон. наук, старший науковий співробітник ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України», м. Київ (розділ 17);

Половян О. В., канд. екон. наук, доцент, старший науковий співробітник Інституту економіки промисловості НАН України, м. Донецьк (розділ 2);

Потапенко В. Г., канд., геогр. наук., старший науковий співробітник, головний консультант Національного інституту стратегічних досліджень при Президентові України, м. Київ (пп. 15.1–15.2);

Савченко К. В., канд. екон. наук, доцент, доцент кафедри фінансів і кредиту СумДУ (пп. 11.2–11.4);

Скрипчук П. Г., канд. техн. наук, доцент, доцент кафедри менеджменту Національного університету водного господарства та природокористування, м. Рівне (п. 14.4);

Степанюк Н. А., канд. екон. наук, доцент ПВНЗ «Міжнародний економіко-гуманітарний університет ім. академіка С. Дем'янчука», м. Рівне (п. 4.5);

Троян М. Ю., канд. екон. наук, доцент кафедри економічної теорії СумДУ (п. 7.3);

Циганюк Д. Л., канд. екон. наук, ст. викладач кафедри банківської справи ДВНЗ «УАБС НБУ», м. Суми (п. 13.3);

Чигрин О. Ю., канд. екон. наук, доцент, доцент кафедри економіки та бізнес-адміністрування СумДУ (п. 19.1);

Шевченко Г. М., канд. екон. наук, доцент кафедри управління СумДУ (п. 4.4);

Школа В. Ю., канд. екон. наук, доцент, доцент кафедри економічної теорії СумДУ (розділ 1, п. 4.2);

Афанасьєва О. Б., викладач-стажист кафедри міжнародної економіки ДВНЗ «УАБС НБУ», м. Суми (п. 13.5);

Буряк А. В., викладач-стажист кафедри банківської справи ДВНЗ «УАБС НБУ», м. Суми (п. 13.2);

Вернидуб Н. О., ст. викладач кафедри економічної теорії СумДУ (розділ 9);
Гібнер Л. К., магістр з економіки СумДУ (пп. 14.1–14.3);
Грищенко І. В., аспірант кафедри управління СумДУ (п. 23.4);
Громико М. Г., генеральний директор компанії «Waste management systems» (п. 10.1);
Гусєв Я. О., аспірант ДВНЗ «УАБС НБУ», м. Суми (п. 11.1);
Д'яконов К. М., канд. екон. наук, директор Сумської філії АТ «ОТР Bank» (п. 13.5);
Домашенко М. Д., асистент кафедри економічної теорії СумДУ (п. 15.3);
Дубовик С. В., аспірант ДВНЗ «УАБС НБУ», м. Суми (п. 13.3);
Касьяненко Т. В., ст. викладач кафедри фінансів та кредиту СумДУ (розділ 1);
Коробець О. М., аспірант кафедри економіки та бізнес-адміністрування СумДУ (п. 22.4);
Котенко О. О., аспірант кафедри банківської справи ДВНЗ «УАБС НБУ», м. Суми (п. 13.2);
Котляревський О. В., аспірант кафедри банківської справи ДВНЗ «УАБС НБУ», м. Суми (п. 13.4);
Куришко О. О., асистент кафедри бухгалтерського обліку та аудиту ДВНЗ «УАБС НБУ», м. Суми (п. 13.5);
Левчук В. Ю., аспірант Луцького національного технічного університету (пп. 6.2, 6.5, 8.2);
Лукаш С. М., здобувач Сумського національного аграрного університету, радник директора з економічної безпеки Сумської філії Національної акціонерної компанії «Укראгролізінг» (п. 10.1);
Марочко С. С., асистент кафедри економічної теорії СумДУ (пп. 22.1–22.3);
Мартинюк О. М., аспірант Інституту проблем ринку та економіко-екологічних досліджень НАН України, м. Одеса (п. 18.3);
Олещук М. Г., асистент кафедри банківської справи ДВНЗ «УАБС НБУ», м. Суми (п. 13.1);
Омельяненко В. А., аспірант кафедри економічної теорії СумДУ (розділ 9);
Онщенко В. В., начальник філії Черкаського обласного управління АТ «Ощадбанк України» (п. 11.1);
Пімоненко Т. В., аспірант кафедри економіки та бізнес-адміністрування СумДУ (п. 19.1);
Радченко О. В., начальник філії Сумського обласного управління АТ «Ощадбанк України» (п. 13.1);
Сигида Л. О., аспірант кафедри маркетингу і управління інноваційною діяльністю СумДУ (п. 7.2);
Смоленніков Д. О., асистент кафедри управління СумДУ (п. 6.4);
Щербаченко В. О., магістрант з маркетингу СумДУ (пп. 4.2, 5.3).
Ярова І. Є., асистент кафедри теоретичної та прикладної економіки Сумського національного аграрного університету (розділ 21).

Монографія містить результати досліджень, виконаних у рамках фундаментальної наукової теми кафедри економічної теорії СумДУ «Фундаментальні основи соціально-економічної мотивації інноваційного розвитку регіону» (№ державної реєстрації 0212U006871).

- формування нормативно-правової бази на рівні держави та на рівні регіону;
- створення програм інвестиційного розвитку;
- державне стимулювання та регулювання співпраці банків з іншими суб'єктами господарювання;
- стимулювання інвестиційної діяльності фінансових посередників через створення гнучкої системи оподаткування доходів, отриманих від такої діяльності;
- збільшення вкладення у спеціальні економічні зони (там, де вони є), адже використання їх виробничих потужностей стає поштовхом для потужного розвитку не тільки одного конкретного регіону, а й країни в цілому;
- створення і розвиток промислово-фінансових груп у регіонах, оскільки ці об'єднання фінансового (банківського) і промислового капіталу змогли б краще стабілізувати інвестиційний клімат регіону.

Стратегічні напрями активізації інвестиційної діяльності повинні забезпечувати створення сприятливого інвестиційного клімату не тільки для залучення інвестицій в економіку цілої країни, але й для розвитку окремих регіонів. Банки повинні стати ключовою ланкою інвестиційного механізму і побудувати свою роботу таким чином, щоб нарешті стати каталізаторами інноваційних процесів.

13.5. Рейтинги регіонів України за рівнем концентрації кредитних ризиків (на прикладі АТ «ОТР Банк»)

Недооцінка ролі управління ризиками (зокрема кредитним, як одного з основних видів ризику) може призвести до руйнівних наслідків та виникнення фінансово-економічної кризи. Проблеми розвитку регіонів України, а також рівень кредитного ризику регіонів були значно поглиблені у результаті впливу світової фінансової кризи 2008 р. Тому постає необхідність посилення системи заходів, спрямованої на зменшення наслідків дії зростання кредитних ризиків.

Важливим завданням є мінімізація кредитних ризиків шляхом раціонального встановлення територіальних пріоритетів формування кредитного портфеля з урахуванням реальної можливості залучення відповідних сегментів до складу власного кредитного портфеля, а також їх базових фінансово-економічних характеристик, здатних визначати спроможність своєчасного та повного погашення прийнятих зобов'язань за кредитами. У цьому контексті особливої актуальності набуває оптимізація регіональної структури кредитного ризику портфеля кредитів банку (рис. 13.8).

Проведемо оцінку територіальної концентрації філіальної мережі в Україні на прикладі АТ «ОТР Банк» за допомогою *індексу територіальної концентрації* I_k , який використовується при аналізі регіональної сформованості, агломераційної адаптивності та збалансованості розташування господарських функцій [5] і розраховується за формулою

$$I_k = \frac{E_i}{E} \div \frac{T_i}{T}, \quad (13.1)$$

де E_i , E – показник розвитку господарської функції на території агломерації (наприклад, кількість філій банку в регіоні) та в країні в цілому; T_i , T – площа території агломерації (регіону) та країни відповідно.

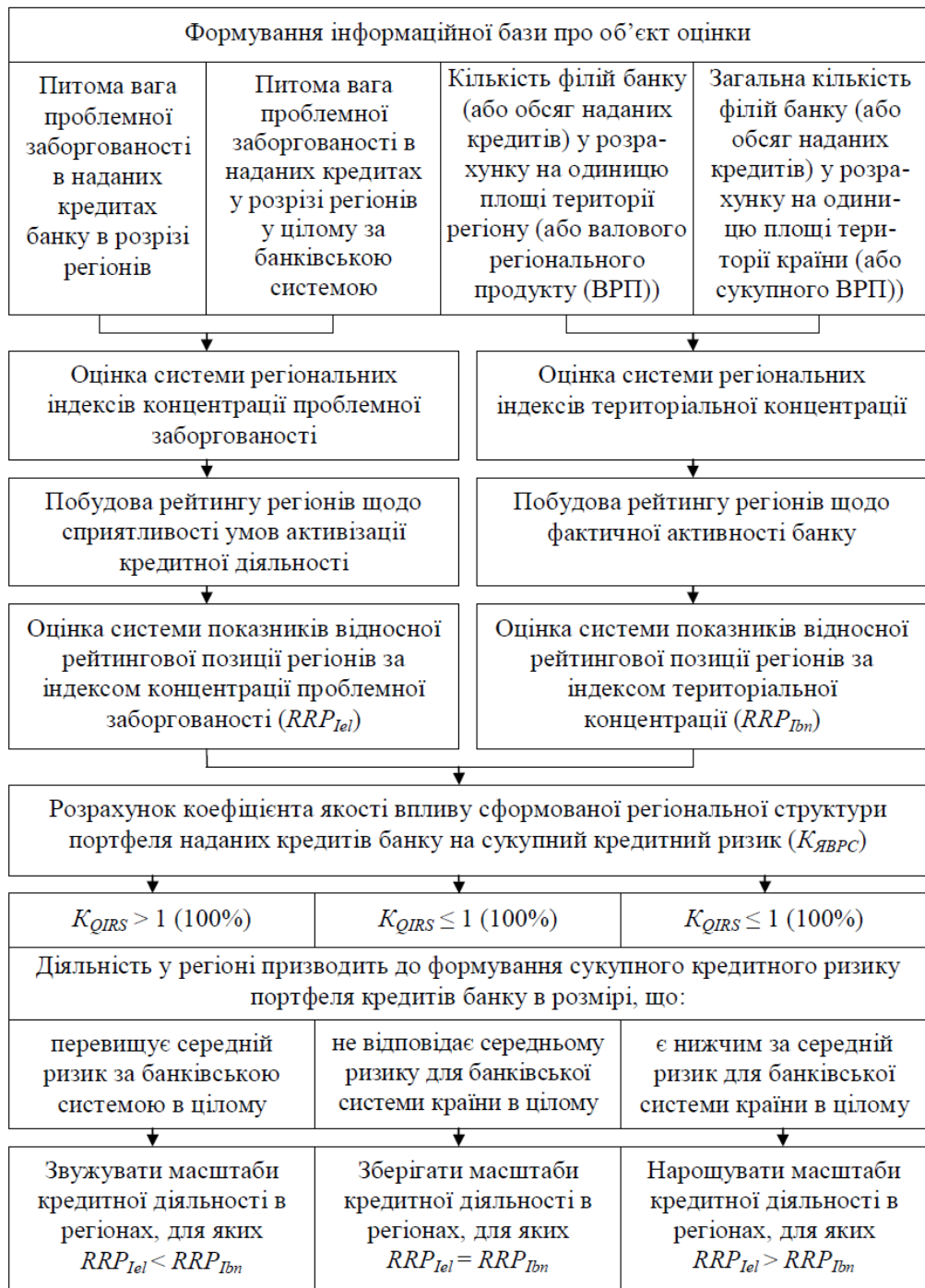

Рис. 13.8. Структурно-логічна модель оптимізації регіональної структури кредитного ризику портфеля кредитів банку

За цим показником встановлюється рівень концентрації господарської діяльності, що свідчить про інтенсивність, характер освоєння та можливості подальшого розвитку агломерації чи окремих її територій. Зростання показника свідчить про збільшення концентрації досліджуваного виду господарської діяльності в регіоні.

Розрахунок індексів територіальної концентрації філіальної мережі АТ «ОТР Банк» в Україні та відповідний розподіл рейтингу регіонів (табл. 13.9) свідчить, що найбільше осередків цього банку розміщено на території Харківської (9,41% від загальної кількості представництв та філій банку в Україні), Донецької (8,82%), Київської (8,82%), Дніпропетровської (8,24%) та Одеської (7,65%) обл. Разом з цим такий характер розміщення має враховувати загальні кількісні параметри відповідних регіонів, насамперед відмінності в площі території, чисельності населення, рівні розвитку економіки тощо.

Таблиця 13.9

Оцінка територіальної концентрації філіальної мережі АТ «ОТР Банк» в Україні (розраховано за даними [12, 13])

Регіон України	Кількість	Питома вага в загальній кількості філій банку, %	Індекс територіальної концентрації	Рейтинг
Автономна Республіка Крим	8	4,71	0,0877	11
Вінницька обл.	5	2,94	0,0540	14
Волинська обл.	5	2,94	0,0715	13
Дніпропетровська обл.	14	8,24	0,1255	5
Донецька обл.	15	8,82	0,1619	1
Житомирська обл.	5	2,94	0,0478	15
Закарпатська обл.	6	3,53	0,1341	4
Запорізька обл.	10	5,88	0,1052	9
Івано-Франківська обл.	1	0,59	0,0206	20
Київська обл.	15	8,82	0,1526	2
Кіровоградська обл.	2	1,18	0,0238	19
Луганська обл.	8	4,71	0,0880	10
Львівська обл.	8	4,71	0,1090	7
Миколаївська обл.	9	5,29	0,1073	8
Одеська обл.	13	7,65	0,1127	6
Полтавська обл.	6	3,53	0,0613	14
Рівненська обл.	1	0,59	0,0142	22
Сумська обл.	6	3,53	0,0746	12
Тернопільська обл.	2	1,18	0,0440	16
Харківська обл.	16	9,41	0,1458	3
Херсонська обл.	3	1,76	0,0306	18
Хмельницька обл.	5	2,94	0,0715	13
Черкаська обл.	3	1,76	0,0411	17
Чернівецька обл.	2	1,18	0,0715	13
Чернігівська обл.	2	1,18	0,0185	21
<i>Разом</i>	<i>170</i>	<i>100,00</i>		

Привертає увагу те, що з урахуванням відмінностей територіальних масштабів регіонів України оцінка концентрації філіальної мережі банку має дещо інший склад. Лідером за рівнем охоплення території філіалами банку є Донецька обл., для якої індекс територіальної концентрації становить 0,1619. Також істотним рівень представництва банку є на території Київської та Харківської обл. (індекс концентрації – 0,1526 та 0,1458 відповідно). При незначній питомій вазі наявних філій та представництв досить високою територіальною концент-

рацією наявності підрозділів АТ «ОТР Банк» має Закарпатська обл., для якої розрахований індекс концентрації становить 0,1341.

На наш погляд, при обґрунтуванні територіального розміщення філій банків з метою оптимізації кредитних ризиків необхідно враховувати можливі майбутні впливи зміни регіональної структури кредитного портфеля на рівень кредитного ризику.

Основним чинником впливу регіональної диференціації складу кредитного портфеля на його сукупний ризик є наявні регіональні відмінності в платіжній дисципліні, фінансовому стані позичальників, що опосередковано виявляється в розбіжностях динаміки формування простроченої заборгованості за регіонами.

Важливим напрямом розвитку системи управління кредитним ризиком, якому недостатньо приділяється уваги в наявній науково-методичній літературі та економічній практиці, є оптимізація регіональних характеристик кредитного ризику на основі оцінки системи територіальних індексів концентрації.

При цьому головним порівняльними параметрами прийняття територіальних кредитних ризиків банком можуть бути *індивідуальні індекси концентрації проблемної (зокрема, простроченої) заборгованості I_{el}* , які пропонується розраховувати за аналогією з розглянутим вище індексом територіальної концентрації, враховуючи, що сферою поширення прострочених боргів є не територія, а загальний обсяг наданих кредитів. Отже, визначати рівень прийняття банком територіальних кредитних ризиків можна за такою формулою:

$$I_{el} = \frac{NPL}{NPL_i} - \frac{L}{L_i}, \quad (13.2)$$

де NPL_i – обсяг проблемної (або простроченої) заборгованості (non-performing loans) банку в певному регіоні, грош. од.; NPL – загальний обсяг проблемної (або простроченої) заборгованості в регіоні, грош. од.; L_i – обсяг наданих банком кредитів у регіоні, грош. од.; L – загальний обсяг наданих кредитів у регіоні, грош. од.

Значення цього показника більше 1 вказує на те, що банк неефективно здійснює кредитування, оскільки якість його кредитного портфеля є гіршою, ніж у регіоні в цілому. Про відносно ефективне управління кредитним процесом буде свідчити індивідуальний індекс концентрації проблемної заборгованості нижче 1, при цьому чим ближче розраховане значення показника до нуля, тим меншим є рівень прийняття банком територіальних кредитних ризиків.

За допомогою оцінки системи індивідуальних індексів концентрації проблемної заборгованості можна провести ранжування регіонів країни щодо ризикованості здійснення кредитної діяльності на їх території (табл. 13.10).

Проведені розрахунки засвідчують, що в середньому у 2009 р. найвищий рівень локалізації кредитних ризиків спостерігався на території Кіровоградської, Миколаївської, Волинської та Рівненської обл., за якими регіональний індекс концентрації проблемної заборгованості становив відповідно 2,03; 1,91; 1,66 і 1,65. Найбільш сприятливими для здійснення кредитної діяльності з позиції мінімізації кредитних ризиків були умови на території Одеської (індекс концентрації проблемної заборгованості – 0,76), Чернівецької (індекс концентрації – 0,79), Дніпропетровської (0,90) та Київської (0,91) обл.

**Рейтинг регіональної привабливості активізації кредитної діяльності
(розраховано за даними [12])**

Регіон	2009 р.		2010 р.	
	Індекс концент- рації проблемної заборгованості	Рейтинг	Індекс концент- рації проблемної заборгованості	Рейтинг
Автономна Республіка Крим	1,05	9	1,23	14
Вінницька	1,30	13	1,41	18
Волинська	1,66	20	1,27	15
Дніпропетровська	0,90	3	0,48	1
Донецька	1,03	8	0,90	6
Житомирська	1,63	18	0,97	7
Закарпатська	1,17	11	1,46	19
Запорізька	0,97	5	0,82	4
Івано-Франківська	1,02	7	1,12	12
Київська та м. Київ	0,91	4	1,04	10
Кіровоградська	1,91	21	1,06	11
Луганська	1,44	17	1,65	22
Львівська	1,38	15	1,48	20
Миколаївська	2,03	22	1,80	23
Одеська	0,76	1	0,76	3
Полтавська	1,02	7	0,86	5
Рівненська	1,65	19	1,29	17
Сумська	1,44	17	1,28	16
Тернопільська	1,30	12	1,06	11
Харківська	1,41	16	1,57	21
Херсонська	1,18	12	0,99	8
Хмельницька	1,01	6	1,17	13
Черкаська	1,34	14	0,74	2
Чернівецька	0,79	2	2,98	24
Чернігівська обл.	1,08	10	1,00	9

Дещо змінилася ситуація з регіональною концентрацією проблемної кредитної заборгованості у 2010 р. Істотно збільшилася локалізація простроченої заборгованості в Чернівецькій обл. (майже у 3,77 раза), що зумовило перехід цього регіону з 2-ї позиції в рейтингу регіональної привабливості активізації кредитної діяльності на 24-ту. Сприятливими для здійснення кредитної діяльності з позиції мінімізації кредитних ризиків залишилися Дніпропетровська та Одеська обл. (індекс концентрації проблемної заборгованості – відповідно 0,48 та 0,76). Знизився рівень концентрації проблемної заборгованості на території Черкаської, Запорізької та Полтавської обл., що дозволило їм зайняти відповідно 2-ге, 3-тє та 4-те місця в рейтингу привабливості активізації кредитної діяльності.

На основі визначених індивідуальних регіональних індексів концентрації проблемної заборгованості (див. табл. 13.10) проведемо *групування регіонів з точки зору привабливості активізації кредитної діяльності* в розрізі 3 груп:

1) *регіони, найбільш сприятливі активізації кредитної діяльності*, які мають низький рівень концентрації на їх території кредитних ризиків;

2) *проблемні регіони*, на території яких сконцентровано значний обсяг простроченої заборгованості і, відповідно, потенційно існує високий рівень кредитного ризику;

3) *регіони з проміжним рівнем концентрації кредитних ризиків*.

Для цього потрібно визначити величину інтервалу r за формулою

$$r = \frac{M_{\text{int max}} - M_{\text{int min}}}{g}, \quad (13.3)$$

де r – величина інтервалу; $M_{\text{int max}}$, $M_{\text{int min}}$ – максимальне і мінімальне значення індивідуальних регіональних індексів концентрації проблемної заборгованості; g – кількість виділених груп ($g=3$).

Таким чином, користуючись даними табл. 13.10, маємо інтервали групування для даних 2009 та 2010 рр. відповідно:

$$r_{2009} = \frac{2,03 - 0,76}{3} = 0,42, \quad r_{2010} = \frac{2,98 - 0,48}{3} = 0,93.$$

Далі розрахуємо два індикатори, що характеризують проблеми та можливості розвитку кредитної діяльності банків у регіонах.

Перший, що показує межу значення індивідуального регіонального індексу концентрації проблемної заборгованості для групи проблемних регіонів:

$$ind_L = M_{\text{int max}} - r. \quad (13.4)$$

Числове значення цього індикатора приналежності до групи проблемних регіонів з погляду сприятливості умов для активізації кредитної діяльності у 2009 р. та за п'ять місяців 2010 р. дорівнює

$$ind_L \text{ 2009} = 2,03 - 0,42 = 1,61; \quad ind_L \text{ 2010} = 2,98 - 0,83 = 2,15.$$

Таким чином, у 2009 р. до складу групи проблемних регіонів, що мають високий рівень концентрації проблемної заборгованості, увійшли Миколаївська, Кіровоградська, Волинська, Рівненська та Житомирська обл. При цьому у 2010 р. проблемним регіоном можна визнати лише Чернівецьку обл.

Другий – індикатор регіонів, найбільш сприятливих для активізації кредитної діяльності:

$$ind_P = r + M_{\text{int min}}. \quad (13.5)$$

Числове його значення за даними табл. 13.10 дорівнює

$$ind_P \text{ 2009} = 0,76 + 0,42 = 1,18; \quad ind_P \text{ 2010} = 0,48 + 0,83 = 1,31.$$

Такими регіонами, що мають високу привабливість для активізації кредитної діяльності з точки зору зменшення кредитного ризику, у 2009 р. є регіони, які займають перші 11 позицій відповідного рейтингу, а у 2010 р. – перші 17.

Показники, що не увійшли до першої і другої груп, є проміжними. Відповідно до зроблених розрахунків проміжну групу за привабливістю активізації кредитної діяльності у 2009 р. утворювали ті області, для яких індивідуальний регіональний індекс концентрації проблемної заборгованості знаходиться в межах від 1,19 до 1,60, а у 2010 – від 1,32 до 2,14.

Результати групування регіонів України за привабливістю для активізації кредитної діяльності з урахуванням рівня концентрації на їх території кредитного ризику подані в табл. 13.11.

Групування регіонів України за регіональною привабливістю для активізації кредитної діяльності у 2009 та 2010 рр.

Тип регіонів за інвестиційною привабливістю	Склад групи	
	2009 р.	2010 р.
Проблемні регіони	Миколаївська, Кіровоградська, Волинська, Рівненська, Житомирська обл.	Чернівецька обл.
Регіони, найбільш сприятливі активізації кредитної діяльності	Одеська, Чернівецька, Дніпропетровська, Київська, Запорізька, Хмельницька, Івано-Франківська, Полтавська, Донецька обл., Автономна Республіка Крим, Чернігівська та Закарпатська обл.	Дніпропетровська, Черкаська, Одеська, Запорізька, Полтавська, Донецька, Херсонська, Чернігівська, Київська, Кіровоградська, Івано-Франківська, Хмельницька, Волинська, Сумська, Рівненська обл. та АРК
Регіони з проміжним рівнем концентрації кредитних ризиків	Тернопільська, Херсонська, Вінницька, Черкаська, Львівська, Харківська, Луганська, Сумська обл.	Вінницька, Харківська, Луганська, Львівська, Миколаївська обл.

Таким чином, проведені дослідження відносної привабливості регіонів України для активізації банківського кредитування з урахуванням територіальної концентрації кредитних ризиків показують значну регіональну диференціацію території щодо умов безпечності банківської діяльності. Врахування цієї диференціації в процесі прийняття рішень щодо розвитку мережі представництв та філіалів банку, а також формування регіональної структури кредитного портфеля дозволить забезпечити зниження та оптимізацію сукупного кредитного ризику.

Оцінку якості регіонального розміщення філіальної мережі та його впливу на ризик кредитного портфеля банку доцільно проводити на основі порівняння розробленого рейтингу регіональної привабливості для активізації кредитної діяльності з рейтингом територіальної концентрації філіальної мережі.

При цьому необхідно враховувати, що окремі території можуть мати в проранжованому рейтинговому ряді однакові позиції, що зумовлює відмінність у порядкових номерах останнього місця в рейтингах та, відповідно, потребу стандартизації місць регіонів. Таку стандартизацію потрібно проводити шляхом розрахунку *відносної рейтингової позиції*, яка визначається як відношення місця певного регіону в рейтингу до порядкового номера останнього місця в рейтингу. Відповідно, цей показник показує в частках одиниць, наскільки місце регіону в рейтингу віддалене від початку проранжованої сукупності.

Табл. 13.12 демонструє результати розрахунку зазначених вище показників для філіальної мережі АТ «ОТР Банк» в Україні.

Ранжований у послідовності зростання показника ряд відносної рейтингової позиції за індексом концентрації проблемної заборгованості відповідає еталонному варіанту розподілу територіальної концентрації філіальної мережі банку, в якому регіони розміщені в порядку зростання небезпеки здійснення на їх території кредитної діяльності з точки зору ймовірності прийняття банком на себе більшого кредитного ризику, пов'язаного з виникненням проблемної заборгованості.

**Оцінка якості регіонального розміщення філіальної мережі
АТ «ОТР Банк» в Україні**

Регіон України	Індекс концентрації проблемної заборгованості в регіоні	Відносна рейтингова позиція за індексом концентрації проблемної заборгованості	Індекс територіальної концентрації філіальної мережі банку	Відносна рейтингова позиція за індексом територіальної концентрації філіальної мережі
Регіони, найбільш сприятливі для активізації кредитної діяльності				
Одеська обл.	0,76	0,05	0,1127	0,27
Чернівецька обл.	0,79	0,09	0,0715	0,59
Дніпропетровська обл.	0,9	0,14	0,1255	0,23
Київська обл.	0,91	0,18	0,1526	0,09
Запорізька обл.	0,97	0,23	0,1052	0,41
Хмельницька обл.	1,01	0,27	0,0715	0,59
Івано-Франківська обл.	1,02	0,32	0,0206	0,91
Полтавська обл.	1,02	0,32	0,0613	0,64
Донецька обл.	1,03	0,36	0,1619	0,05
АР Крим	1,05	0,41	0,0877	0,50
Чернігівська обл.	1,08	0,45	0,0185	0,95
Закарпатська обл.	1,17	0,50	0,1341	0,18
Регіони з проміжним рівнем концентрації кредитних ризиків на їх території				
Тернопільська обл.	1,3	0,55	0,044	0,73
Херсонська обл.	1,18	0,55	0,0306	0,82
Вінницька обл.	1,3	0,59	0,054	0,64
Черкаська обл.	1,34	0,64	0,0411	0,77
Львівська обл.	1,38	0,68	0,109	0,32
Харківська обл.	1,41	0,73	0,1458	0,14
Луганська обл.	1,44	0,77	0,088	0,45
Сумська обл.	1,44	0,77	0,0746	0,55
Проблемні регіони				
Житомирська обл.	1,63	0,82	0,0478	0,68
Рівненська обл.	1,65	0,86	0,0142	1,00
Волинська обл.	1,66	0,91	0,0715	0,59
Кіровоградська обл.	1,91	0,95	0,0238	0,86
Миколаївська обл.	2,03	1,00	0,1073	0,36

Якщо відносна рейтингова позиція за індексом концентрації проблемної заборгованості є нижче за відносну рейтингову позицію за індексом територіальної концентрації філіальної мережі, то сформований варіант розміщення представництв та філіалів банку зумовлює формування сукупного кредитного портфеля, ризик якого перевищує середній кредитний ризик у банківській системі країни.

Для зниження сукупного кредитного ризику портфеля банку необхідно намагатися розмішувати філії у регіонах в пропорції, максимально наближеній до еталонного рейтингового розподілу. Якщо відхилення у бік перевищення відносної рейтингової позиції за індексом концентрації проблемної заборгованості над відносною рейтинговою позицією за індексом територіальної концентрації філіальної мережі є припустимим, то зворотних відхилень слід уникати.

Як бачимо з рис. 13.9, за групою проблемних регіонів менеджмент АТ «ОТР Банк» допустив надмірну концентрацію свого представництва на території Рівненської обл., для якої негативне відхилення між відносними рейтинговими позиціями показників, що вивчаються, у 2009 р. становило 0,14.

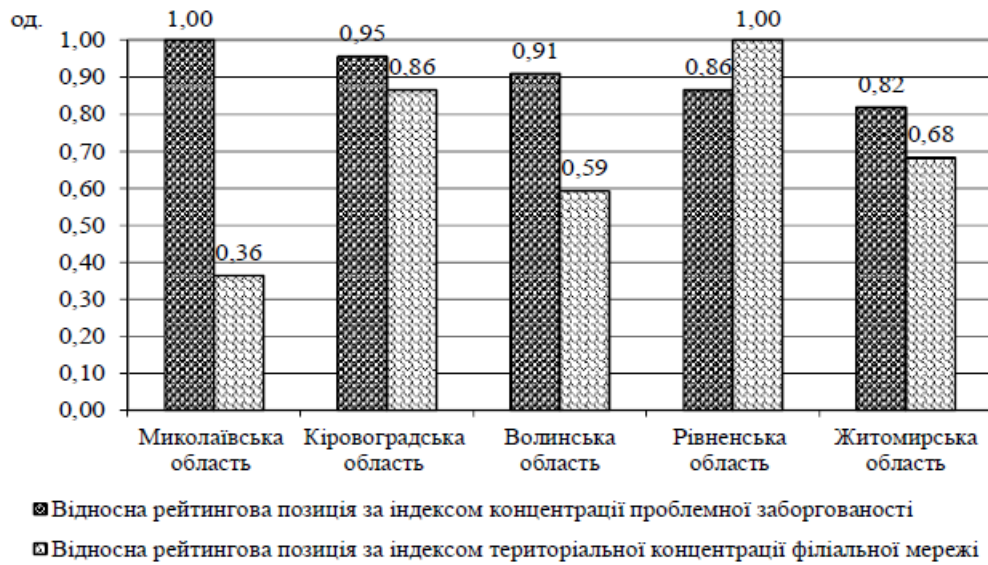

Рис. 13.9. Зіставлення відносних рейтингових позицій за групою проблемних регіонів

Для комплексної оцінки якості впливу сформованої філіальної мережі на сукупний кредитний ризик портфеля наданих кредитів банку нами пропонується використовувати коефіцієнт, який характеризує рівень врахування в територіальній концентрації філіалів та представництв регіональних показників концентрації проблемної заборгованості – *коефіцієнт якості впливу сформованої регіональної структури кредитного портфеля на сукупний кредитний ризик* (K_{QRS}) з позиції оптимізації розміщення філіальної мережі:

$$K_{QRS} = \frac{\sum \beta_i}{\sum \alpha_i}, \quad (13.5)$$

де β_i – величина перевищення відносної рейтингової позиції за індексом територіальної концентрації філіальної мережі над відносною рейтинговою позицією за індексом концентрації проблемної заборгованості для i -го регіону, од.; α_i – величина перевищення відносної рейтингової позиції за індексом концентрації проблемної заборгованості над відносною рейтинговою позицією за індексом територіальної концентрації філіальної мережі для i -го регіону, од.

Сукупний кредитний ризик портфеля кредитів банку зростатиме, якщо коефіцієнт якості впливу сформованої філіальної мережі на сукупний кредитний ризик буде більше 1 (або 100%). При цьому рівень негативного впливу на кредитний ризик збільшуватиметься у міру зростання цього коефіцієнта.

Для групи проблемних регіонів коефіцієнт якості впливу сформованої філіальної мережі на сукупний кредитний ризик "ОТР банку" становить лише

11,54%, що вказує на раціональну політику банку щодо територіальної локалізації свого представництва в регіонах, які мають високу концентрацію проблемної заборгованості за кредитами банківської системи України.

Більшою мірою невідповідність розміщення філіальної мережі банку еталонному варіанту, що забезпечує мінімізацію кредитних ризиків, спостерігається за групою сприятливих для активізації кредитної діяльності регіонів (рис. 13.10). Надмірна присутність банку утворилася на території Одеської, Чернівецької, Дніпропетровської, Запорізької, Хмельницької, Івано-Франківської, Полтавської, Чернігівської обл. та в АР Крим. При цьому найбільший рівень невідповідності фактичної концентрації представництва банку на території регіонів еталонному варіанту спостерігається в Івано-Франківській (негативна різниця відносних рейтингових позицій – 0,58), Чернігівській та Чернівецькій обл. (негативні різниці відносних рейтингових позицій – 0,50). Ці недоліки в розміщенні філіальної мережі частково компенсуються за рахунок діяльності представництв та філій банку на території Київської, Донецької та Закарпатської обл.

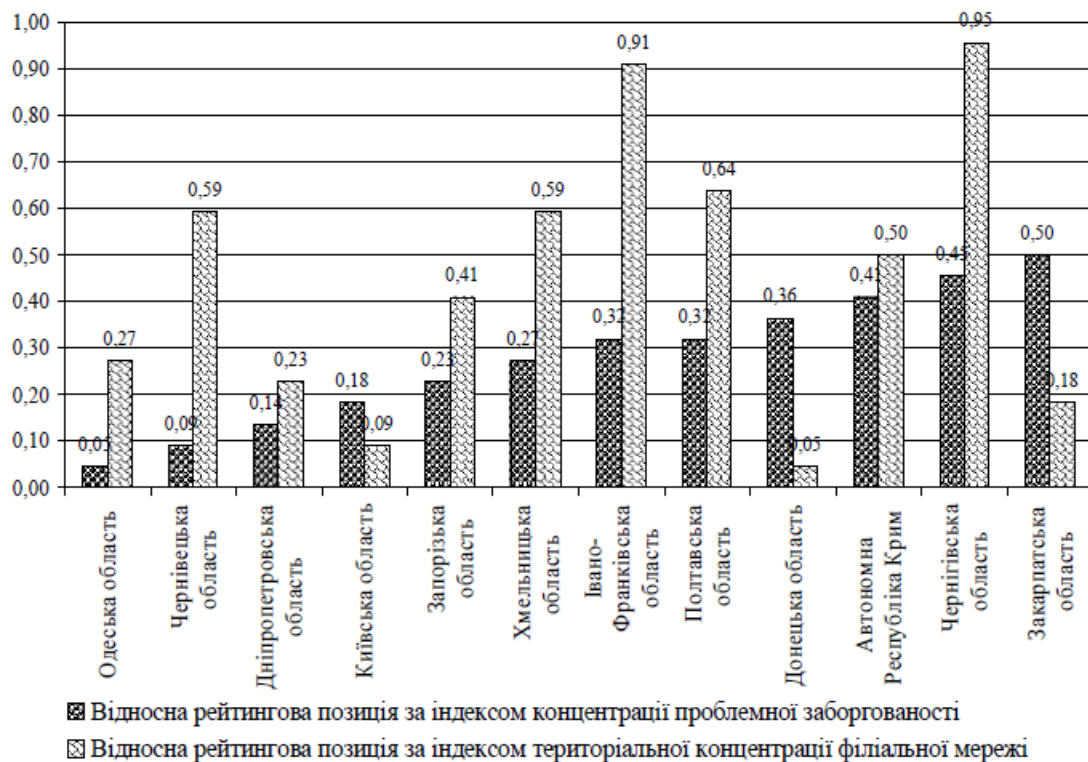

Рис. 13.10. Зіставлення відносних рейтингових позицій за групою регіонів, найбільш сприятливих для активізації кредитної діяльності

Коефіцієнт якості впливу сформованої філіальної мережі на сукупний кредитний ризик АТ «ОТР Банк» для групи регіонів, найбільш сприятливих для активізації кредитної діяльності, становить лише 3,87. Отже, нераціональне розміщення філіалів у регіонах цієї групи сприяє зростанню сукупного кредитного ризику портфеля наданих кредитів банку.

Більш збалансованим є розміщення філій банку за регіонами з проміжним рівнем концентрації кредитних ризиків (рис. 13.11).

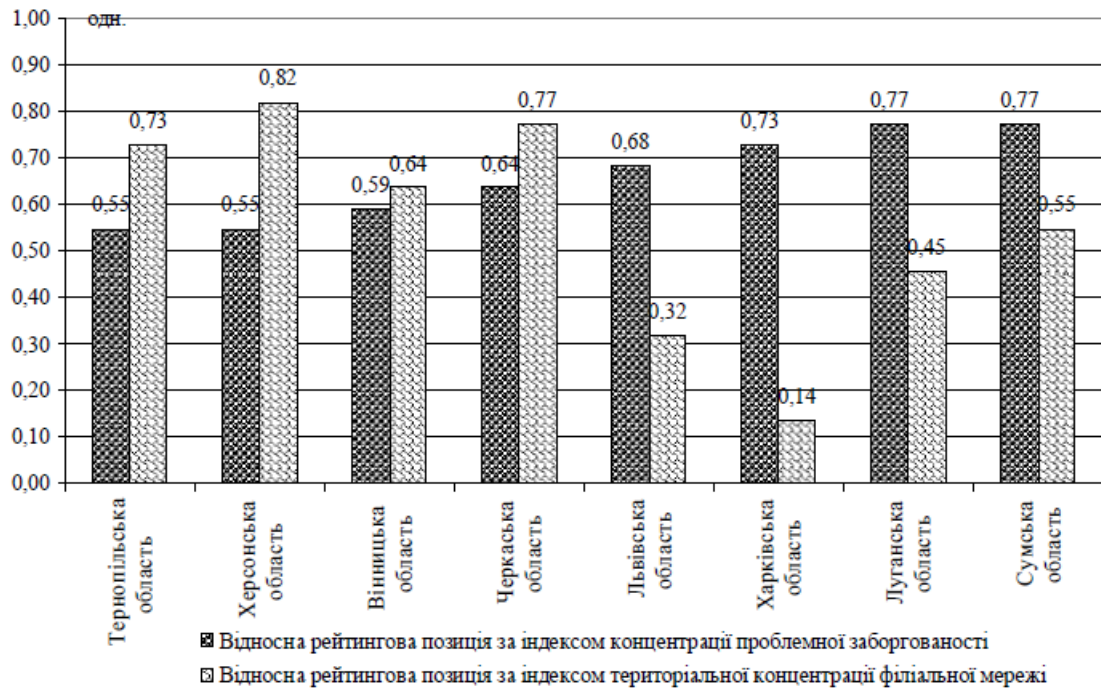

Рис. 13.11. Зіставлення відносних рейтингових позицій за групою регіонів із проміжним рівнем концентрації кредитних ризиків на їх території

У Тернопільській, Херсонській, Вінницькій та Черкаській обл., які мають кращі характеристики в групі щодо ризикованості кредитної діяльності, «ОТР банк» має ознаки надмірного представництва, що не сприяє зниженню сукупного ризику кредитного портфеля банку, а навпаки, зумовлює його зростання. Для Львівської, Харківської, Луганської та Сумської обл. рівень представництва банку в регіонах є недостатнім. Але саме така пропорція розміщення філіалів та представництв дозволяє компенсувати виявлені недоліки в регіональному розташуванні філіальної мережі (коефіцієнт якості впливу сформованої філіальної мережі на сукупний кредитний ризик становить за групою 42,42%).

Проведемо оцінку індивідуального індексу концентрації проблемної заборгованості для АТ «ОТР Банк» у цілому, порівнюючи якість його кредитного портфеля з кредитним портфелем банківської системи України (табл. 13.13).

Таблиця 13.13

Оцінка індивідуального індексу концентрації проблемної заборгованості

Показник	2008 р.		2009 р.	
	АТ «ОТР Банк»	Банки України в цілому	АТ «ОТР Банк»	Банки України в цілому
Обсяг прострочених кредитів, млн грн	1111,5	10286,4	2852,4	52383,8
Обсяг наданих кредитів, млн грн	13580,7	443664,7	12237,0	462214,7
Індекс концентрації проблемної заборгованості	3,5299		2,0567	

Як бачимо з проведених розрахунків, у 2008 та 2009 рр. АТ «ОТР Банк» має індивідуальний індекс концентрації проблемної заборгованості, який значно перевищує 1. У 2008 р. банк взяв на себе кредитний ризик, який у 3,5 раза перевищує сформований у середньому за банківською системою України, що свідчить про недостатню ефективність управління кредитним портфелем банку та переважно використання агресивного типу кредитного менеджменту.

У 2009 р. банку в цілому вдалося знизити рівень концентрації кредитного ризику банківської системи у своїй діяльності, скоротивши відповідний індекс до 2,06. Разом з тим кредитний портфель банку за своєю якістю все ще не відповідає середньостатистичному стану кредитних зобов'язань по банківській системі країни в цілому. При цьому, як свідчать результати аналізу за групами регіонів, поданого вище, така ситуація зумовлена переважно незбалансованістю розподілу представництва банку за територією регіонів, сприятливих для активізації кредитної діяльності.

Банку, що досліджується, можна рекомендувати застосовувати такі стратегії розвитку своєї кредитної діяльності в регіонах України (табл. 13.14).

Таблиця 13.14

Групування регіонів за рекомендованою стратегією розвитку кредитної діяльності банку

Стратегії	Група регіонів	Області
Звуження масштабів кредитної діяльності	Проблемні	Рівненська
	Із середнім рівнем концентрації кредитних ризиків	Тернопільська, Херсонська, Вінницька, Черкаська
	Сприятливі для активізації кредитної діяльності	Одеська, Чернівецька, Дніпропетровська, Запорізька, Хмельницька, Івано-Франківська, Полтавська, Чернігівська, АР Крим
Нарощування масштабів кредитної діяльності	Проблемні	Миколаївська, Кіровоградська, Волинська, Житомирська
	Із середнім рівнем концентрації кредитних ризиків	Харківська, Луганська, Львівська, Сумська
	Сприятливі для активізації кредитної діяльності	Київська, Донецька, Закарпатська

Оптимізація регіональної структури формування кредитного портфеля дозволяє зменшувати сукупний кредитний ризик за рахунок обґрунтованого вибору регіональних пріоритетних зон розвитку, активізації кредитної діяльності та врахування фактора агресивності й небезпечності зовнішнього середовища, який виявляється у сформованій якості кредитної заборгованості позичальників.

1. Алпатов С. Б. Сеть територіальних установ Банк Франції на сучасному етапі / С. Б. Алпатов, О. Н. Антипова, В. А. Ушаков // Деньги и кредит. – 2000. – № 10. – С. 40–47.

2. Гуляєва Л. Регіональні аспекти функціонування комерційних банків України / Л. Гуляєва // Вісник ТДЕУ. – Тернопіль: Економічна думка. – 2006. – № 1. – С. 36–41.

3. Долішній М., Друтов О. Проблеми та перспективи підтримки банками розвитку економіки регіонів // Економіка України. – 2005. – №9 (526). – С. 4–11.

4. Зубченко Л. Технології в основі / Л. Зубченко, Н. Никольський // Банки і технології. – 1999. – № 3. – С. 12–17.
5. Ішук С. І. Методи суспільно-географічних досліджень промислових агломерацій / С. І. Ішук, О. В. Гладкий // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. – 2008. – № 17. – Серія : Географія. – С. 23–36.
6. Корещька Н. І. Територіальна організація банківської системи: вітчизняний та зарубіжний досвід [Електронний ресурс] / Н. І. Корещька // Економічні науки. Серія «Економічна теорія та економічна історія». Збірник наукових праць. Луцький національний технічний університет. Випуск 5 (20). – Ч. 1. – Луцьк, 2008. – Режим доступу: http://www.lnubv.gov.ua/portal/Soc_Gum/En/ETEI/2008_5_1/zbirnik_ETEI_08_1_254.pdf.
7. Кравчук А. В. Залучення інвестицій в економіку регіону // Фінанси України. – 2001. – № 11. – С. 109–115.
8. Крупка М. І. Фінансово-кредитний механізм інноваційного розвитку економіки України / М. І. Крупка. – Львів: Видавничий центр Львівського національного університету імені Івана Франка, 2001. – 608 с.
9. Лавренчук В. Як поновити кредитування української економіки / В. Лавренчук // Контракти. – 2010. – № 27–28. – С. 44–45.
10. Онікієнко С. Облікові методи оцінки інвестиційної привабливості // Вісник НБУ. – 2001. – № 7. – С. 49.
11. Офіційний сайт Публічного акціонерного товариства Комерційний банк «ПриватБанк» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.privatbank.ua/.
12. Річний звіт за 2008 р. АТ «ОТР Банк» згідно міжнародних стандартів бухгалтерської звітності [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://www.otrbank.com.ua/uab/pdf/annual/annual-report2008_ukr.pdf.
13. Річний фінансовий звіт (консолідований) за 2009 р. [Електронний ресурс] / отрбанк – Режим доступу : <http://www.otrbank.com.ua/uab/pdf/annual/consolidated-annual-report-2009.pdf>.
14. Система електронної здачі Приватбанка «Без монет» признана журналом The Banker лучшей банковской инновацией 2010 года [Електронний ресурс] / Офіційний сайт Банку України. – Режим доступу : <http://bank-ua.com/news/32096/>
15. Шемшученко Г. Ю. Банківський кредит у системі кредитних відносин / Г. Ю. Шемшученко // Держава і право: Збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки. – Випуск 10. – К: . НАН України, 2008. – С. 316–325.